

ผู้คนและชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในงานค้นคว้าของ
สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
อาจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร

ผู้คนและชาติพันธุ์ลุ่มน้ำโขงในงานค้นคว้าของ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

อาจารย์ ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร*

ด้วยความที่ทรงเป็นผู้ใฝ่ใฝ่ศึกษาสิ่งรอบตัว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงได้บันทึกและมีพระวินิจฉัยเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ ทั้งที่เป็นหลักฐานทางโบราณคดี ภูมิศาสตร์ วัฒนธรรมที่ได้ทรงพบเห็นด้วยพระองค์เองจากการเสด็จประพาสหรือตรวจราชการในที่ต่างๆ ของสยามในช่วงพระชนมายุของพระองค์ ที่น่าสนใจนอกเหนือจากความเป็นนักเรียนโบราณคดีและประวัติศาสตร์แล้ว สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงบันทึกและทรงวินิจฉัยถึง “คน” ที่พระองค์ได้ทรงพบเห็นในภูมิภาคต่างๆ เอาไว้ด้วย เป็นคุณประโยชน์ต่อการศึกษาด้านมานุษยวิทยาและชาติพันธุ์ในดินแดนแถบนี้อย่างมาก

มานุษยวิทยาภาคสนามของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ระยะเวลาที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเริ่มงานราชการ เป็นช่วงที่สยามกำลังเจริญเติบโตด้วยวิทยาการจากตะวันตก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วมากขึ้นอันมีผลจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปทำให้เกิดเครื่องจักรกล ยานพาหนะมีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วยเครื่องจักรไอน้ำ คือเรือกลไฟ และรถไฟ ด้วยเหตุนี้ การเดินทางไกลจึงไม่เป็นอุปสรรคมากเท่ากับสมัยก่อนซึ่งมีผลให้การศึกษาเรื่องราวหลักฐานในสาขาต่างๆ ก้าวหน้าขึ้นอย่างรวดเร็ว

* ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

งานค้นคว้าด้านวัฒนธรรมในระยะแรกของไทยมักอยู่ในรูปของบันทึกการเดินทาง หรือบันทึกความทรงจำ และมีอยู่บ้างที่เป็นจดหมายโต้ตอบเสวนากัน เช่น สารสนสมเด็จ ดังนั้นข้อมูลด้านชาติพันธุ์ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงถูกรวมเอาไว้ในจดหมายการเดินทางในวาระโอกาสต่าง ๆ ของพระองค์ที่ถูกลำมาตีพิมพ์เผยแพร่

มีหลักฐานการบันทึกการเดินทางของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่สำคัญหลายฉบับซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี เช่น เล่าเรื่องเที่ยวเมืองเพชรบูรณ์ (๒๔๔๗) เสด็จประพาสต้น (๒๔๔๗) ว่าด้วยเรื่องเที่ยวมณฑลอูตรแลมณฑลอีสาน (๒๔๔๙) นิทานโบราณคดี เที่ยวเมืองพม่าและนิราศนครวัด เป็นต้น

ตลอดพระชนม์ชีพของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จเดินทางไปยังบ้านเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกพระราชอาณาเขตสยาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระองค์เป็นผู้จัดตั้งเขตการปกครองเป็นระบบมณฑล จังหวัดและอำเภอขึ้นเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๓๕ และทรงออกตรวจท้องที่เอง^๑

ในสมัยนั้นการคมนาคมโดยรถไฟซึ่งสะดวกรวดเร็วที่สุดมีไปถึงเพียงอยุธยาและนครราชสีมาเท่านั้นยังเป็นทางสัญจรดั้งเดิม ต้องอาศัยม้า ข้าง เกวียนและเรือ^๒ ตามเส้นทางที่ใช้กันอยู่มาแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้เอง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ จึงได้ทอดพระเนตร

^๑ พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง, ชีวิตและงานของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ธนบุรี : บรรณาการ, ๒๕๑๕), หน้า ๑๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, ๒๐.

ภูมิประเทศถิ่นฐานบ้านช่องชุมชนและผู้คนตามท้องถิ่นเกือบทุกแห่ง และที่สำคัญพระองค์ได้ทรงบันทึกถึงสิ่งดังกล่าวไว้โดยละเอียดซึ่งจะพบเห็นข้อมูลเหล่านี้ได้ในเอกสารที่กล่าวมา

สำหรับข้อมูลเรื่องชาติพันธุ์ เนื่องจากการเสด็จออกท้องที่ในแต่ละคราว ทรงไปในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ซึ่งทรงเล็งเห็นว่าข้อมูลของบ้านเมืองแต่ละแห่งมีความสำคัญในการจัดการปกครอง จึงได้ทรงบันทึกไว้ทั้งสิ่งที่พระองค์ทรงพบเห็นเอง และจากการพูดคุยกับพลเมืองถิ่นนั้น ๆ อันเป็นกิจวัตรที่พระองค์ทรงกระทำโดยตลอดเมื่อขณะเดินทาง ^๓

ในการพบปะกับผู้คนโดยตรงนี้เอง ทำให้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงแยกแยะกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ทรงพบเห็นได้ชัดเจนจากลักษณะทางกายภาพที่สังเกตเห็นได้ ทั้งรูปร่างท่าทางและเครื่องแต่งกาย เช่นจากบันทึกเมื่อเสด็จถึงเมืองกุสุมาลย์มณฑล (อ.กุสุมาลย์ จ.สกลนคร) ว่า

“ในหมู่ราษฎรมีคนไทยไย้คนหนึ่งแต่งตัวอย่างคนพื้นเมือง ว่ามาจากเมืองอากาศอำนวย กับมีพวกกะใช้ซึ่งจะได้พบต่อไปมาด้วย” ^๔

ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีมหาดไทยนี้เอง การเสด็จ

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔-๒๕.

^๔ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน” ใน *เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค ๑-๕* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐๔-๓๐๕.

ไปยังท้องที่เพื่อตรวจตราบ้านเมืองและผู้คน จึงส่งเสริมให้สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพทรงพบเห็นข้อมูลจำนวนมากทั้งโบราณวัตถุสถานและชาติพันธุ์ในสยาม เป็น “ผลพลอยได้”^๕ ที่จะทำให้พระองค์ทรงสามารถค้นคว้าเรียบเรียงข้อมูลทางประวัติศาสตร์และระบุถึงกลุ่มคนชาติพันธุ์ที่มีถิ่นฐานในพื้นที่ต่างๆ ได้ และยังไม่แน่ว่าบันทึกของพระองค์เป็นคุณูปการต่อการสืบค้นร่องรอยทางวัฒนธรรมประเพณีของคนแต่ละกลุ่มที่เคยมีและได้สูญหายไปแล้วยังยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ในปัจจุบัน

ชาติพันธุ์หลากหลายบนที่ราบสูงโคราช เมื่อคราวเสด็จมณฑลอุดรและมณฑลอีสาน

การเรียนรู้ด้านมานุษยวิทยาอย่างเป็นระบบยังไม่เกิดขึ้นในสมัยของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ แต่ข้อมูลกลุ่มคนต่างๆ ที่ทรงบันทึกเอาไว้ รวมทั้งความเห็นที่พระองค์ทรงมีขึ้นนับว่าเปิดให้เห็นมุมมองที่กว้างขึ้นในการศึกษาด้านนี้จากสมัยก่อนหน้า เพราะน่าจะเป็นครั้งแรกๆ ที่ลักษณะทางชาติพันธุ์รวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่และพฤติกรรมของผู้คนได้ถูกบันทึกและวินิจฉัยอย่างเป็นระบบ

ในที่นี้ จะขอนำเสนอข้อมูลที่โดดเด่นของกลุ่มคนที่สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพได้ทรงบันทึกและค้นคว้าเอาไว้ คือชาติพันธุ์บนที่ราบสูงโคราชเมื่อคราวเสด็จตรวจราชการมณฑลอุดรและมณฑลอีสานเมื่อ พ.ศ.๒๔๔๙ มีปรากฏอยู่ในเรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยว

^๕ พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง, ชีวิตและงานของสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ, หน้า ๓๕.

มณฑลอุดรแลมณฑลอิสาน ^๖ กับที่ทรงนำมาอธิบายความเพื่อเติมไว้ในชุดนิทานโบราณคดี นิทานที่ ๑๖ เรื่องล้านช้างและนิทานที่ ๑๗ เรื่องแม่น้ำโขง ^๗

ชาติพันธุ์ในลุ่มน้ำโขง

จากบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ คือราว พ.ศ.๒๓๖๐ ลงมา รัฐบาลล้านช้างเวียงจันทน์เกิดความขัดแย้งกับราชสำนักกรุงเทพ ทำให้เกิดสงครามขึ้น ผลจากสงครามทำให้เจ้าอนุวงศ์พ่ายแพ้ ^๘ กลุ่มคนสองฝั่งโขงจึงถ้ายเทเข้าหากัน เกิดจากทั้งที่หนีภัยสงคราม การกวาดต้อน และการเคลื่อนย้ายเพื่อหาแหล่งทำกินใหม่

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงบันทึกถึงผู้คนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนและเมืองทางภาคอีสานตอนบน ตั้งแต่เมืองหนองคายไล่ลงมาจนถึงนครพนมซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์มากที่สุดแห่งหนึ่ง เพราะล้นเต็มไปด้วยกลุ่มคนต่างภาษาวัฒนธรรมที่เคลื่อนย้ายไปมาบนสองฝั่งโขง และยังมีความซับซ้อนในทางประวัติศาสตร์ดังที่ทรงกล่าวไว้ว่า

“คือเมื่อครั้งเมืองเวียงจันทน์เปนขบถ กองทัพ
กรุงเทพฯ ขึ้นไปปราบปรามได้เมืองเวียงจันทน์กวาดคนลง

^๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอิสาน, หน้า ๒๖๑-๓๓๗.

^๗ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี** (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๒๔๗-๓๕๓.

^๘ ดู ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ ร.๓

มาเป็นชเลยแล้ว โปรดให้แบ่งราษฎรทางหัวเมืองที่ไม่ได้เป็น
ขบถไปตั้งเมืองในเขตรเวียงจันทน์ที่ได้ คือเมืองหนองคาย
เป็นต้น ผู้คนทางข้างใต้ลงมาเบาบางไป

และครั้งนั้นปรากฏว่าพวกราษฎรทางมณฑลนี้หนีไป
ตั้งภูมิลำเนาอยู่ทางหัวเมืองต่อแดนญวน ตั้งแต่ครั้งกองทัพ
ไทยไปตีเมืองเวียงจันทน์ครั้งกรุงธนบุรีแลครั้งหลังนี้มีอยู่เป็น
อันมาก จึงโปรดให้เกลี้ยกล่อมพวกท้าวพระยาหัวนาคคนที่หนี
ไปนั้น มีใครสมัคกลับมา ก็ทรงตั้งให้มียศศักดิ์เป็นตำแหน่ง
เจ้าเมืองกรมการ ยกที่ร้างตำบลต่าง ๆ ขึ้นเป็นเมือง พวกท้าว
พระยาเหล่านั้นเมื่อไปตั้งอยู่ที่เมืองใหม่จึงไปเกลี้ยกล่อมของ
ตัวทางฝั่งซ้ายกลับมา

ครั้นกิตติศัพท์ปรากฏก็มีพวกหัวนาคที่อยากจะเป็นเจ้า
เมืองมากขึ้น พวกนั้นกลับมาสามีกัด ก็โปรดให้เป็นเจ้าเมือง
แลตั้งเมืองอื่น ๆ ขึ้นอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ที่ร้างจึงกลับเป็น
เมืองขึ้น บางทีถึงแย่งที่กันตั้งเมือง ดังปรากฏเช่นกล่าวมาที่
เมืองไชยบุรี พวกชาวเมืองท่าอุเทนเดิมอพยพกลับมาจะมา
อยู่เมืองท่าอุเทน มีพวกอื่นมาตั้งอยู่เสียก่อนแล้ว พวกชาว
ท่าอุเทนเดิมจึงต้องตั้งอยู่เมืองไชยบุรีจนทุกวันนี้

วิธีตั้งเมืองดังกล่าวมานี้เป็นประโยชน์ตลอดรัชกาลที่
๓ ครั้นภายหลังเมื่อคนที่แตกฉานชำนาญกลับมาอยู่ฝั่งนี้

โดยมากแล้ว พวกท้าวพระยาในเมืองที่ตั้งใหม่อยากจะได้
 เป็นเจ้าบ้านเจ้าเมืองขอคุมสมัคพรรคพวกของตัวเองไปก่ตั้งเมือง
 อื่นอีก จึงได้ตั้งเมืองใหม่ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ จนความ
 ปรากฏว่าวิธีการตั้งเมืองใหม่ในชั้นหลัง เป็นแต่แย่งคนแย่ง
 ท้องที่กันในพระราชอาณาเขตรนี้เอง จึงโปรดให้เลิกวิธีตั้ง
 เมืองใหม่ทางมณฑลนี้เสียเมื่อในรัชกาลที่ ๕”

เมื่อครั้งที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จตรวจราชการ
 มณฑลอุดรและมณฑลอีสานในปี พ.ศ.๒๔๔๙ นั้น กลุ่มคนเหล่านี้ได้ตั้ง
 รกรากกันอยู่อย่างเป็นการถาวรแล้ว จึงปรากฏว่ามีหมู่บ้านและเมืองที่
 เต็มไปด้วยชาติพันธุ์ต่างๆ มากบ้าง น้อยบ้าง บางแห่งปะปนกันไป แต่
 อย่างไรก็ตาม ในระยะนั้นยังถือว่าชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมของ
 กลุ่มชาติพันธุ์สองฝั่งโขงยังไม่เปลี่ยนแปลงไปมาก สิ่งที่ยังคงมีไว้จึงถือ
 เป็นข้อมูลชั้นต้นที่น่าสนใจ

สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงจำแนกกลุ่มชาติพันธุ์ที่
 พบเมื่อคราวเสด็จตรวจราชการในครั้งนั้นไว้ ๘ จำพวก คือ

๑. ผู้ไทย

ทรงระบุว่า ผู้ไทยมีถิ่นเดิมอยู่แถบเมืองพวน และขณะทรงตรวจ
 ราชการในมณฑลอุดรได้พบชาวผู้ไทยพบอยู่ตามเมืองต่างๆ ทางอีสาน
 ตอนเหนือหลายเมือง แต่พบที่สกลนครและเรณูนครนั้นมากกว่าเมืองอื่น

“สังเกตดูผิวพรรณผ่องกว่าจำพวกอื่น ผู้หญิงหน้าตา
อยู่ข้างหมดจด เคยมีการพ้อนำให้ฉันดูเป็นคู่ๆ คล้ายกับจับ
ระบำตามภาษาของเขา”^๙

ชาวผู้ไทย หรือ ผู้ไท (บ้างเรียกภูไท) อพยพจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือแถบเชียงขวางใน ส.ป.ป.ลาว ไกลไปถึงสิบสองจุไท ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนามและสิบสองปันนาทางใต้ของจีน ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบจังหวัดมุกดาหาร กาฬสินธุ์ อุดรธานี สกลนคร หนองคาย นครพนม เลยและอำนาจเจริญ^{๑๐}

การเคลื่อนย้ายชาวผู้ไทยลงมายังแถบนี้น่าจะเกิดจากครั้ง สงครามเจ้าอนุวงศ์ช่วง พ.ศ.๒๔๖๙ เป็นต้นมา พอสิ้นสงครามแล้ว ทาง ราชสำนักสยามได้กวาดต้อนผู้คนจากตอนเหนือของลาว คือแถบเมือง พวน เชียงขวาง เลยไปถึงสิบสองจุไทลงมาอยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง เพื่อ มีให้เป็นการก้ำกึ่งแก่เวียดนามซึ่งสนับสนุนเวียงจันทน์อยู่ กลุ่มชาวผู้ไทย ซึ่งมีบรรพบุรุษร่วมกันกับชาวไททรงดำหรือชาวโซ่งก็ถูกจัดให้เข้ามาตั้ง ถิ่นฐานใหม่อยู่ทางแถบอีสานตอนเหนือเป็นสัดส่วนร่วมกับกลุ่มคน อื่นๆที่ได้โยกย้ายข้ามมาฝั่งขวาน้ำโขงด้วย

ชุมชนใหญ่ของชาวผู้ไทยอยู่ที่ อ.เรณูนคร จ.นครพนม มีการ สร้างพระธาตุเรณูขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชน โดยใช้รูปแบบของพระ ธาตุพนมที่เป็นปูชนียสถานสำคัญในย่านนั้นเป็นต้นแบบ ชาวผู้ไทย

^๙ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดร แลมณฑลอีสาน, หน้า ๓๑๑.

^{๑๐} องค์ บรรจุน, สยาม หลากเผ่าหลายพันธุ์, หน้า ๓๒๑-๓๒๓.

นิยมแต่งกายด้วยสีดำ ชายหนุ่มกางเกงสามส่วน หญิงสวมเสื้อแขนกระบอก และนุ่งผ้าถุง มีผ้าพาดทอสีแดงที่เรียกว่า แพรว และเกล้าผมสูง ^{๑๑} ปัจจุบันชาวผู้ไทยมักสวมเสื้อผ้าพื้นเมืองสีน้ำเงินอ่อน มีลวดลายสีสันตามสมัยนิยม ^{๑๒}

๒. กะเลิง

ทรงอธิบายว่ากะเลิง (หรือในลายพระหัตถ์ว่า เกลิง) เป็นพวกที่พูดภาษาอีกแบบหนึ่งต่างหาก อพยพจากเมืองกะตากซึ่งไม่ทรงทราบว่าอยู่ที่ไหนเพราะชาวกะเลิงมาตั้งอยู่ในมณฑลอุดรกันหลายชั่วคนมาแล้ว ทรงบันทึกไว้ว่า

“ชายบางคนไว้ผมมวย บางคนไว้ผมประบ่า แลสัก
แก้มเป็นรูปนก หญิงบางคนไว้ผมสูง แต่โดยมากแต่งตัวตาม
ธรรมดาคนพื้นเมือง” ^{๑๓}

“.....หญิงบางคนไว้ผมสูง บางคนตัดผมสั้น” ^{๑๔}

ชาวกะเลิงเดิมพูดภาษากลุ่มมอญ-เขมร (Mon-Khmer) อันเป็นหนึ่งในตระกูลภาษาที่แพร่หลายอยู่ทั่วไปในสองฝั่งโขง สำหรับกลุ่มชาวไท-ลาว มักนับกลุ่มชาติพันธุ์ที่พูดภาษาในกลุ่มนี้โดยรวมว่าพวก ข่า มีความหมายว่าเป็น “ข้า” หรือคนรับใช้ เพราะถือว่าคนกลุ่มนี้ยังมีความ

^{๑๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน, หน้า ๓๑๑.

^{๑๒} องค์ บรรจุน, **สยาม หลากเผ่าหลายพันธุ์**, หน้า ๓๒๑-๓๒๓.

^{๑๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิราชานุศาสน์, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน, หน้า ๓๐๔.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๑.

ล้าหลังทางวัฒนธรรม อาศัยอยู่ตามป่าดง ต้องไปจับหรือ “ตีข่า” มา
ใช้งาน จึงมีคำเรียกอีกอย่างว่า ข่ากะเลิง แต่ในปัจจุบันจากความ
เปลี่ยนแปลงทำให้ภาษากะเลิงกลายมาเป็นภาษากลุ่มไท-ลาวที่มี
สำเนียงเฉพาะตัว^{๑๕}

เมืองกะตากที่กล่าวถึงว่าเป็นถิ่นฐานเดิมของชาวกะเลิงนี้ เข้าใจ
ว่าน่าจะอยู่ในลาวทางตอนเหนือขึ้นไป เพราะเป็นอาณาบริเวณที่กลุ่ม
คนแถบอีสานตอนเหนืออพยพลงมาได้เคยตั้งอาศัยอยู่เป็นส่วนใหญ่

ที่น่าสนใจคือการสรุปบทที่แก้ม ซึ่งน่าจะเป็นความเชื่อดั้งเดิม
ของคนแถบนี้ที่มักเชื่อกันว่าเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่จะนำพาเอาวิญญาณคน
ตายไปสวรรค์ได้^{๑๖} ปรากฏรูปนกมากมายบนกลองมโหระทึกสำริด
สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบกระจายในกลุ่มน้ำโขง ไกลถึงเวียดนาม
ตอนเหนือและจีนตอนใต้ด้วย

๓. ย้อ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกถึงชาวย้อซึ่ง
อยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ที่เมืองท่าอุเทน (อ.ท่าอุเทน จ.นครพนม) ที่เคยมี
บ้านเมืองเดิมอยู่ที่เมืองไชยบุรี^{๑๗} เมื่อครั้งยังขึ้นอยู่กับทางเวียงจันทน์
และหนีกองทัพสยามคราวสงครามเจ้าอนุวงศ์ ไปอยู่เมืองหลวงโปงเลงใกล้
ชายแดนเวียดนามคราวหนึ่ง เมื่อพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี)

^{๑๕} สุวิไล เปรมศรีรัตน์, “ภาษาและชาติพันธุ์ในเขตที่ราบสูงโคราช” ใน **สังคมและวัฒนธรรม
ในประเทศไทย** (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ๒๕๔๒), หน้า ๒๗๕.

^{๑๖} อ้างอิงเรื่องนก-รูปนกบนมโหระทึก

^{๑๗} ปัจจุบันเป็นหมู่บ้าน อยู่ที่ปากแม่น้ำสงครามทางตอนเหนือของตัวอำเภอท่าอุเทน.

ตั้งทัพอยู่ที่ยโสธรได้ให้คนไปเกลี้ยกล่อมให้ย้ายกลับมาอยู่ที่ท่าอุเทน

สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพทรงอ้างถึงหนังสือ “เรื่องแหลมอินโดจีน” ของพระยาอนุমানราชธนว่า เหตุที่เรียกกันว่าชาวย้อ เพราะมีนามเรียกกันว่า “เหยอะ” จึงอาจเป็นที่มาของชื่อนี้^{๑๘}

สำหรับลักษณะทางชาติพันธุ์และภาษาทรงกล่าวว่า

“ชาวเมืองท่าอุเทนนี้ว่าเป็นคนชาติย้อโดยมาก แต่แต่งตัวอย่างชาวเมือง ภาษาพูดก็เหมือนๆ กัน เปนแต่สำเนียงเพี้ยนกันบ้าง”^{๑๙}

ชาวย้อ หรือ ญ้อ พูดภาษาตระกูลไท-ลาว เคลื่อนย้ายไปตามสองฝั่งโขงและลำน้ำสาขา เช่นแม่น้ำสงครามในแถบ จ.นครพนม-สกลนคร

๔. แสก

“เวลาบ่าย ๓ โมง หลวงเอกอาสา นายอำเภอเมือง อาจสามารถนำพวกหญิงชาติแสกมา มีการเล่นซึ่งเรียกว่าเต้นสากให้ดู มีหญิง ๑๐ คู่ ถือปลายไม้ยาวๆ พาดบนไม้ท่อนใหญ่ ๒ ท่อน นั่งตรงกันเป็นคู่ๆ จับไม้ที่ถือกระทบเป็น

^{๑๘} สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๓๔๓.

^{๑๙} สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน”, หน้า ๒๙๗.

จังหวัดพร้อมๆ กัน แล้วมีหญิงอีก ๒ คู่ ผลัดกันเดิน
ข้ามไปในระหว่างไม้ที่กระทบกันนั้น คนที่ถือไม้ร้องให้
ฮิ้วขัดจังหวะไปด้วย พวกแสดนี้ว่าเดิมมาจากเมืองแสด
อยู่ทางเขาบรทัดต่อแดนญวน ได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่เมือง
อาจสามารถมาช้านาน สืบต่อกันมาหลายชั่วแล้ว แต่ตัว
เป็นคนชาวเมืองพูดภาษาชาวเมือง แลภาษาแสดนั้นก็ไป
นภาษาไทยอย่างหนึ่งไม่ผิดกันนั้น” ^{๒๐}

บันทึกโดยละเอียดเกี่ยวกับชาวแสดนี้ สมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพทรงได้จากการทอดพระเนตรด้วยพระองค์เอง และ
การสอบถามเมื่อเสด็จถึงเมืองนครพนม ยืนยันว่าชาวแสดเป็นกลุ่มคน
พูดภาษาตระกูลไท-ลาว ที่เคลื่อนย้ายไปมาในกลุ่มน้ำโขงทางฝั่งซ้ายแถบ
เทือกเขาชายแดนเวียดนามมาก่อน ภายหลังจึงเคลื่อนย้ายลงมาตั้งอยู่
ฝั่งขวาเช่นเดียวกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ในแถบนี้

ต่อมาทรงมีพระวินิจฉัยว่า

“แต่ฉันสงสัยว่าที่จริงจะมีได้มาจากทางแดนญวน
เพราะพวกแสดพูดภาษาไทย ผิวพรรณก็เป็นไทย” ^{๒๑}

การละเล่นที่ชาวแสดเมืองอาจสามารถ (ปัจจุบันเป็นตำบล อยู่
เหนือขึ้นมาจากอำเภอเมืองนครพนม) แสดงต่อพระพักตร์ เรียกกันว่า

^{๒๐} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดร
แลมณฑลอีสาน”, หน้า ๒๙๙-๓๐๐.

^{๒๑} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, หน้า ๓๔๓.

แสงเต็นสาก น่าจะเป็นการเล่นที่เกี่ยวข้องกับการบูชา “ผี” ข้าวของเครื่องใช้ตามความเชื่อของกลุ่มคนทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ดียวกกับการเล่นแม่ศรี ผีกระดัง ผีสากของชาวลุ่มน้ำเจ้าพระยา สังเกตได้ว่าผู้เล่นนั้นเป็นหญิงล้วน ซึ่งผู้หญิงมีหน้าที่ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในสังคมแบบดั้งเดิมมาก่อน^{๒๒}

๕. โย้ย

ชาวโย้ย ปรากฏในบันทึกคราวเสด็จถึงเมืองกุสุมาลย์มณฑลว่ามีราษฎรชาวโย้ยคนหนึ่งในมาจากเมืองอากาศอำนวย แต่ไม่ได้ทรงสอบถามว่าแต่เดิมชาวโย้ยมีถิ่นฐานแห่งใด

ในบันทึกทรงเรียกว่า “ไทยโย้ย” แสดงว่าชาวโย้ยเป็นหนึ่งในกลุ่มคนพูดภาษาไทย-ลาว ซึ่งอาจเป็นกลุ่มที่ใกล้เคียงกับชาวย้อก็เป็นได้

ถิ่นฐานใหญ่ของชาวโย้ยปัจจุบัน คือ อำเภออากาศอำนวย จ.สกลนคร

๖. กะตาก

ชาวกะตากน่าจะใกล้เคียงกันกับชาวกะเลิง เพราะในบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพบางแห่ง เช่น ที่วังม้อ แขวงเมืองสกลนคร ทรงเรียก “ไทยกะตากไทยเกลิง” และที่มาของชาวไทยกะเลิงก็ว่ามาจากเมืองกะตาก แสดงว่าต้องเป็นกลุ่มเดียวกัน ทรงกล่าวว่าพวกกะตากนี้พบที่เมืองสกลนครกระจัดกระจายกันไป สืบไม่ได้ความว่าเดิมมาจากที่ใด

^{๒๒} ดู ปรานี วงษ์เทศ, **เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์)** (กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๙), หน้า ๙๔-๑๓๕.

เหตุที่ชาวกะตากพบไม่เป็นกลุ่มใหญ่ในแถบนี้ น่าจะเป็นเพราะเป็น “ข้า” พวกหนึ่งซึ่งราษฎรทั่วไป (กลุ่มไท-ลาว) มักไปด้อนจับมาเป็นแรงงาน ข้าเหล่านี้พูดภาษากลุ่มมอญ-เขมร อาศัยในป่าดง เมื่อถูกกวาดมากักระจายไปอยู่ตามชุมชนน้อยใหญ่ ไม่ได้เกาะกลุ่มกันเหมือนคนพวกอื่นๆ

๗. กะโซ้

กะโซ้ ในบันทึกของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อเสด็จถึงเมืองกุสุมาลย์มีอยู่ว่า

“ชาวเมืองนี้เป็นข้าที่เรียกว่ากะโซ้ เดิมมาจากเมืองมหาไชยกองแก้ว ผู้หญิงไว้ผมสูงแต่งตัวนุ่งขึ้นสวมเสื้อกระบอกย้อมครามห่มผ้าแถบ ผู้ชายแต่งตัวอย่างคนชาวเมือง แต่เดิมว่านุ่งผ้าขัดเดี่ยวไว้ชายข้างหน้าชายหนึ่งข้างหลังชายหนึ่ง มีภาษาที่พูดคล้ายสำเนียงมอญ”^{๒๓}

“เป็นข้าผิวคล้ำมากกว่าชาวเมืองจำพวกอื่นและพูดภาษาของตนต่างหาก มีในมณฑลอุดรหลายแห่ง แต่รวมกันอยู่มากเป็นปึกแผ่นที่เมืองกุสุมาลย์มณฑลขึ้นจังหวัดสกลนคร เจ้าเมืองกรมการและราษฎรล้วนเป็นข้ากะโซ้ทั้งนั้น...

^{๒๓} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน”, หน้า ๓๐๕.

...แต่พวกกะใช้ที่เมืองกุสุมาลย์มณฑลพุดมภาษาไทย
ได้โดยมาก ขนบธรรมเนียมเช่นเครื่องแต่งตัวเป็นต้น ก็มาใช้
ตามอย่างไทยเสียโดยมาก ถึงกระนั้นก็ยังรักษาประเพณีเดิม
ของข้าไว้บางอย่าง...”^{๒๔}

กลุ่มชาติพันธุ์ที่เรียกว่าชาวกะใช้ หรือชาวโล้ มีอยู่ด้วยกันสอง
กลุ่มตามภาษาพูดที่แตกต่างกัน คือ **กลุ่มโล้(ทะวืง)** ที่อพยพมาจาก
แขวงคำม่วนของลาวเมื่อราว ๑๐๐ ปีมาแล้ว ตั้งถิ่นฐานในแถบ
อ.ส่องดาว จ.สกลนคร และ**กลุ่มโล้ (สาขากตุ)** ที่พบในเขต จ.สกลนคร
จ.มุกดาหารและจ.อุบลราชธานี แต่ทั้งสองกลุ่มคนพูดภาษาตระกูล
มอญ-เขมร เช่นเดียวกับกะเลิง-กะตาก อันมีถิ่นฐานกระจัดกระจายอยู่
ตามสองฝั่งโขง ทว่าสิ่งที่น่าสนใจของชาวโล้ คือการยอมรับวัฒนธรรม
ของกลุ่มอื่นได้อย่างรวดเร็วจนกระทั่งสามารถเกาะกลุ่มขึ้นเป็นชุมชน
ขนาดใหญ่ซึ่งมีชาวโล้เองเป็นเจ้ากรมการเมืองขึ้นได้

พวกกะใช้มีการละเล่นอย่างหนึ่งที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้คือ **สะลา** คนเล่นเป็นผู้ชายแต่งตัวด้วยผ้าเตี่ยวห้อย
ชายหน้าหลัง มีคนต้นบทร้องคนหนึ่ง สะพายหน้าไม้คนหนึ่ง คนตีฆ้อง
เรียกว่า พะเนาะ คนหนึ่ง คนถือไม้ไผ่สามปล้องกระทุ้งดินเป็นจังหวะสอง
คน คนรำถือขามติดเทียนสองมือคนหนึ่ง ถือตะแกรงคนหนึ่ง ถือมีดกับ
สิ่งเคาะจังหวะคนหนึ่ง รวมเป็น ๘ คน มีไม้ไผ่เหล้าอุตั้งตรงกลาง คนเล่น
เดินรอบไปเป็นวงร้องรำกันไปพักหนึ่งก็นั่งลงดูดู แล้วก็ร้องรำต่อไป ทรง

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **นิทานโบราณคดี**, หน้า ๓๔๔-๓๔๕.

มีพระดำริว่า

“เห็นได้ว่าเป็นการเล่นของพวกข้าตั้งแต่เป็นคนป่า
เมื่อมาเล่นให้ดู”^{๒๕}

อีกอย่างคือความนิยมในการบริโภคเนื้อสุนัข “เจี้ยะจ้อ” ของชาว
กะโซ่ ทรงกล่าวว่าเมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงประจักษ์
ศิลปาคมยังประทับอยู่มณฑลอุดร พระอริยธรรมาจารย์เจ้าเมืองกุสุมาลย์
ซึ่งเป็นกะโซ่ได้กินเนื้อสุนัขย่างถวายทอดพระเนตร เล่ากันว่าครั้งนั้น
พวกสนมฝ่ายในออกมาดูทนต์ไม่ได้ต้องวิ่งหนีกลับไป^{๒๖} ความนิยมนี้เห็น
ได้จนถึงปัจจุบันที่ยังมีตลาดค้าเนื้อสุนัขที่ตำบลท่าแร่ของสกลนครอยู่

๘. เขมรป่าดง

เป็นกลุ่มคนที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมรกลุ่มใหญ่ทางตอนใต้
ของภาคอีสาน ซึ่งติดกับประเทศกัมพูชาตอนเหนือโดยมีเทือกเขาพนม
ดงรักเป็นแนวกั้น เรียกกันว่า “เขมรสูง” ให้ต่างกับกลุ่มที่อยู่ตอนล่างว่า
“เขมรต่ำ”

เนื่องจากถิ่นฐานของคนกลุ่มนี้อยู่ไกลจากศูนย์กลางในที่ราบ
ลุ่มทะเลสาบ และที่เทือกเขากั้น จึงเรียกว่า เขมรป่าดง ผู้คนส่วนใหญ่
ใช้ ภาษาเขมรถิ่นไทย ซึ่งแตกต่างไปจากภาษาเขมรของคนในที่ราบลง
ไป และยังมีภาษากูย หรือที่มักเรียกกันว่า ส่วย เป็นอีกแขนงของภาษา
ตระกูลมอญ-เขมรในเขตนี้

^{๒๕} สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า ๓๔๕.

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔๖.

ปัจจุบันกลุ่มที่เรียกกันว่าเขมรป่าดง คือชุมชนในเขตจังหวัดอีสานใต้ คือ บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ นักวิชาการทางภาษาศาสตร์ให้ความเห็นว่า มีคำโบราณในภาษาเขมรที่ยังตกค้างอยู่ในภาษาพูดของเขมรสูงแถบนี้หลายคำ แสดงว่าชุมชนเขมรในที่ราบสูงโคราชต้องเคยเป็นอาณาเขตสำคัญที่มีความเก่าแก่มาก ^{๒๗}

แนวพระดำริของสมเด็จพระยาตำราชนูปภาพ ที่บุกเบิกการค้นคว้าทางชาติพันธุ์

สมเด็จพระยาตำราชนูปภาพ ทรงวิเคราะห์จากข้อมูลที่ทรงพบเห็นเกี่ยวกับกลุ่มชาติพันธุ์ในที่ราบสูงโคราชจากภาษาและวัฒนธรรมว่า

“เรื่องคนชาติต่างๆ ทางมณฑลเหล่านี้ ข้าพเจ้าได้ลองสอบทางภาษาทุกพวกที่ได้มาพบ เห็นมีแต่นับอย่างภาษาไทยกับภาษาเขมร ๒ อย่างเท่านั้น จึงสันนิษฐานว่าคงจะเป็นเชื้อสายไทยพวก ๑ เชื้อสายขอมพวก ๑ ที่มาเรียกชื่อเพนพวกนั้นนี้ต่างกันไปเพนหลายพวกเห็นจะเกิดแต่อยู่แยกย้ายต่างถิ่นฐานกันนานเข้า ก็รู้สึกว่ต่างกันไป แต่ความจริงคงอยู่ในเพนไทยชาติ ๑ เพนขอมชาติ ๑ เท่านั้น” ^{๒๘}

^{๒๗} สุวิไล เปรมศรีรัตน์, “ภาษาและชาติพันธุ์ในเขตที่ราบสูงโคราช”, หน้า ๒๗๔.

^{๒๘} สมเด็จพระยาตำราชนูปภาพ, “เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดรแลมณฑลอีสาน”, หน้า ๓๐๙-๓๑๐.

ข้อพระวิจารณ์นี้ ตรงกับการศึกษาในปัจจุบันอย่างไม่มีข้อสงสัย
แล้วว่า ผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่ในที่ราบสูงโคราชและลุ่มน้ำโขงมีกลุ่มภาษาที่
พูดกันใหญ่ ๆ ๒ ตระกูล คือ ตระกูลมอญ-เขมร (Mon-Khmer) และกลุ่ม
ไท-กะได (Tai-Kadai)^{๒๙} แสดงว่าสมเด็จพระยามหาราชานุภาพ
ทรงเป็นพระองค์แรกๆ ที่เริ่มทำงานสนามและตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะ
ทางชาติพันธุ์และภาษาศาสตร์ในการศึกษาทางมานุษยวิทยาอย่างเป็น
ระบบ

^{๒๙} สุวิไล เปรมศรีรัตน์, “ภาษาและชาติพันธุ์ในเขตที่ราบสูงโคราช”, ๒๗๒.

กพ.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
 เมื่อครั้งเสด็จมณฑลอุดรและมณฑลอีสานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙
 มีส่วนให้พระองค์ได้พบเห็นความหลากหลาย
 ทางชาติพันธุ์ในบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขงทางตอนบนของภาคอีสาน
 ซึ่งเป็นผลพวงจากการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานครั้งใหญ่ของกลุ่มคนเนื่องจากสงคราม
 ระหว่างกรุงเทพฯ และเวียงจันทน์ตั้งแต่ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา
 และทรงบันทึกเรื่องราวของผู้คนเหล่านี้เอาไว้
 (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

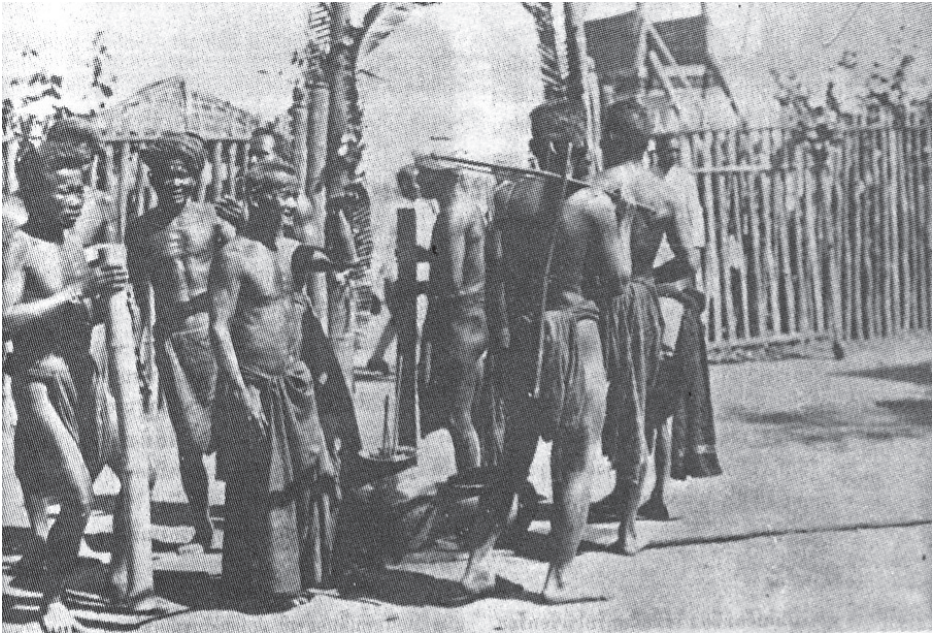
บ้านเรือนของราษฎรในอีสาน
เมื่อคราว สมเด็จพระยาตากสินมหาราช
เสด็จตรวจราชการใน พ.ศ.๒๔๔๙
(ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

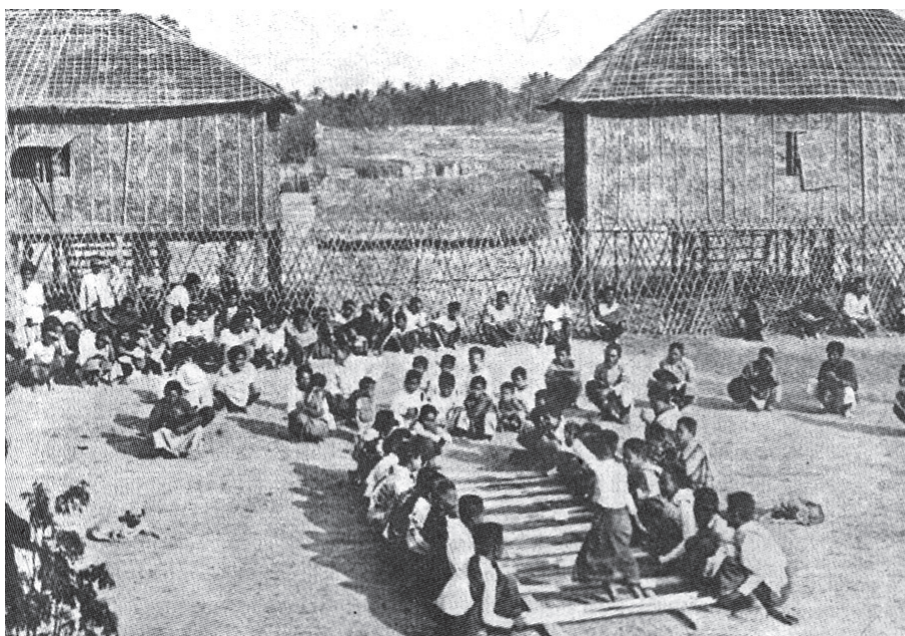
หญิงชาวอีสานเมื่อคราว สมเด็จพระยาตากษานูภาพ
เสด็จตรวจราชการใน พ.ศ.๒๔๔๙ สังเกตการแต่งกายคือนุ่งซิ่นลายขวาง ห่มผ้าเฉียง
และตัดผมสั้นตามแบบนิยมของชาวสยามในขณะนั้น (ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ)

ดำรงวิชาการ

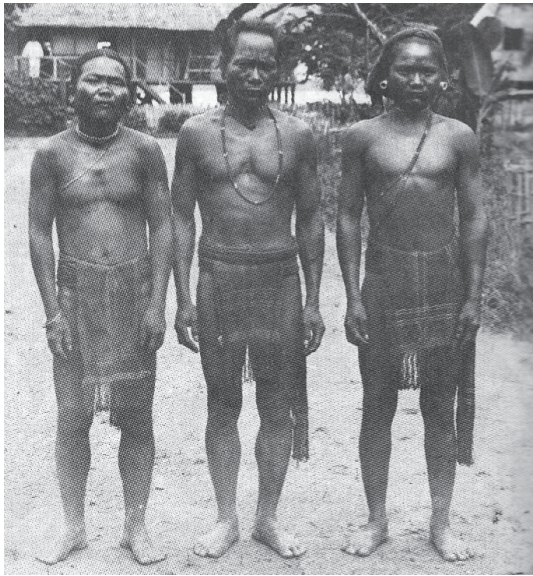
ฉบับพิเศษ : ธันวาคม ๒๕๕๕

ชาวกะโหลก หรือโหล แสดงการละเล่น “โหลทั้งบั้ง” ด้วยการเอากะโหลกไม้ไผ่กระทุ้งกับ
พื้นดินเคาะเป็นจังหวะเดินไปรอบๆ โหลเหล่านี้นับกับนั่งลงดูเหล่านี้น
สมเด็จพระยาตากสินมหาราชทรงมีพระดำริว่า
“เห็นได้ว่าเป็นการเล่นของพวกข้าตั้งแต่เป็นคนป่าเมื่อมาเล่นให้ดู”

ชาวแสก “เดินสาก” คือการรำสลับเท้ากับการยกสากตำข้าวขึ้นลงบนรางไม้
 สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทอดพระเนตรการละเล่นแบบนี้
 เมื่อครั้งเสด็จถึงเมืองอาจสามารถที่ปากน้ำสงครามเหนือเมืองนครพนม
 “เดินสาก” นี่น่าจะเป็นการบูชาผีในสังคมเกษตรกรรมดั้งเดิมของผู้คน
 ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แบบหนึ่ง ภาพนี้บันทึกไว้ราวสมัยรัชกาลที่ ๖

ภาพถ่ายของกลุ่มคนสองฝั่งโขงเมื่อราว ๑๐๐ ปีมาแล้ว
ทั้งในกลุ่มคนพูดภาษา ไท-ลาว และ มอญ-เขมร หรือ “ชา”
ซึ่งยังดำรงชีวิตตามสังคมแบบบรรพกาล คือ ล่าสัตว์ ทำเกษตรกรรมง่าย ๆ
นุ่งห่มผ้าน้อยชิ้นอย่างที่สมเด็จพระยาตากสินมหาราชทรงบันทึกไว้ว่า
“นุ่งผ้าขัดเดียวไว้ชายข้างหน้าชายหนึ่งข้างหลังชายหนึ่ง”

ภาพกลุ่มคนสองฝั่งโขงเมื่อราว ๑๐๐ ปีมาแล้ว แสดงวิถีชีวิตดั้งเดิม
อยู่เรือนยกพื้นสูง มีงานเลี้ยงต้องเอาไหเหล้ามาล้อมวงดูตลกกันร่วมกัน

ภาพวาดของชาวตะวันตกเมื่อราว ๑๐๐ ปีมาแล้ว
แสดงทิวทัศน์ริมแม่น้ำโขงของสยามและล้านช้าง
มีผู้คนหลากหลายปะปนกันไป
เช่นเดียวกับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ
ทรงบรรยายไว้เมื่อเสด็จมณฑลอูตรและมณฑลอีสานใน พ.ศ. ๒๔๔๙

บรรณานุกรม

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

_____. “เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาคที่ ๔ ว่าด้วยเที่ยวมณฑลอุดร แลมณฑลอีสาน” ใน เรื่องเที่ยวที่ต่าง ๆ ภาค ๑-๕. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๕๐.

ปราณี วงษ์เทศ. เพศสภาวะในสุวรรณภูมิ(อุษาคเนย์). กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๔๙.

พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. ชีวิตและงานของสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ. ธนบุรี : บรรณาการ, ๒๕๑๕.

สุวิไล เปรมศรีรัตน์. “ภาษาและชาติพันธุ์ในเขตที่ราบสูงโคราช” ใน สังคม
และวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยา
สิรินธร, ๒๕๔๒.

องค์ บรรจุน. สยาม หลากเผ่าหลายพันธุ์. กรุงเทพฯ : มติชน, ๒๕๕๓.